

КОНСТРУКЦІЇ З НЕЗАЛЕЖНИМ ІНФІНІТИВНОМ ДЛЯ ВИРАЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ НЕОБХІДНОСТІ

У пропонованій статті зроблено спробу проаналізувати можливість реалізації потенційних значень необхідності у структурі інфінітивного речення. Розглянуто специфіку та роль інфінітивних конструкцій у вираженні функції необхідності.

Ключові слова: *інфінітив, інфінітивні речення, функція необхідності.*

В предлагаемой статье сделана попытка проанализировать возможность реалізації потенціальних значень необхідності в структурі инфинитивного предложения. Рассматривается специфика и роль инфинитивных конструкций в выражении функции необходимости.

Ключевые слова: *инфинитив, инфинитивные предложения, функция необходимости.*

The article focuses on a specific role of the infinitive functioning as the category of potentiality. The potential in the Ukrainian text of different functional styles values of infinitive sentences are analyzed.

Keywords: *infinitive, infinitive sentences, necessity function.*

У сучасній мовознавчій науці потенційні відношення, засоби і форми їх реалізації все частіше привертають увагу лінгвістів і стають об'єктом вивчення. Актуальність дослідження зумовлюється застосуванням функціонально-семантичного підходу до вивчення мовних одиниць, який дозволяє визначити семантику інфінітивних речень, здійснити системний аналіз інфінітивних речень як спеціалізованих модальних реалізацій функції необхідності. Завданням цієї статті є визначення специфіки в модальній семантиці інфінітивних речень.

Інфінітивні речення – це речення, що мають за конструктивний центр незалежний інфінітив, який визначає основне граматичне значення конструкції: *Мені ще з собакою гуляти* (розм.); *Ви скликали гостей, а приймати мені* (розм.); *Скоро мені у відрадження їхати* (розм.). Речення інфінітивної структури мають ірреальне модальне значення, тобто значення такого процесу, яке з точки зору мовця має або може здійснитися за наявності певних умов. Характерними і з сучасної, і з генетичної точки зору для незалежного предикативного інфінітива є значення повинності, необхідності, неминучості. У ролі синтаксичного засобу для значень вираження потенційної дії у простому інфінітивному реченні виступає власне сама форма предиката – незалежний інфінітив – разом з інтонацією та частками [1, с. 14]. Досить насиченим інфінітивними реченнями є науковий стиль. Інфінітив-предикат виражається перехідним дієсловом доконаного виду, при якому вживається

додаток у формі знах. в. із значенням прямого об'єкта. Такі інфінітивні конструкції переважають у збірниках вправ і завдань і носять некатегоричний характер: *Довести, що...* *Знайти...* *Обчислити...* У зв'язку з тим, що в наукових текстах висловлення «адресується» масовому читачеві, давальний суб'єкта в інфінітивних реченнях відсутній. [4, с. 67]. Інфінітивні речення, що містяться у вказівках, примітках, інструкціях до виконання завдань чи використання техніки, набувають відтінку обов'язковості: *Закапувати по 1-2 краплі препарату в кожне око 5-6 разів на добу.* (інструкція) / *Обережно намити, використовуючи розведений відбілювач.* (інструкція) / *Виписати збірні іменники із значенням речовини.* (підр) / *У виділених словах пояснити наявність або відсутність чергування* (підр.). В інфінітивних реченнях логічно розрізнені поняття необхідності та повинності формально не відрізняються одне від одного. Можна лише говорити про перевагу того чи іншого відтінку, що визначається контекстом або ситуацією. Часова віднесеність дій, котрі мисляться як такі, що мають бути кимось виконані, визначається скоріш семасіологічно, ніж граматично [6, с. 268]. Часова парадигма інфінітивних речень є неповною – може містити лише форми теперішнього часу, причому в цих реченнях завжди виявляється футуральна перспектива. Значення майбутнього часу виникає у речень із функцією повинності, змушеності, неможливості, непотрібності, недопустимості. Це

пояснюється тим, що інфінітивні речення позначають таку дію або стан, здійснення якого звернене в майбутнє або передбачає перехід від теперішнього до майбутнього.

Відтінок облігаторності, наявний в інфінітивних реченнях, можна назвати функцією «припису». Дія, як правило, представлена як передбачувана в майбутньому, але пов'язана з теперішнім, тобто це так звана «актуальність передування» факту: *Тепер писати (розм.); Зупинити чужаків, які інтенсивно «грабують» лісові Карпати, просто, – вважає іршавський лісник Іван Лакаташ. – Ліквідувати лишень чи то п'яти-, чи то десятикратний розрив між нашими та світовими цінами на ліс (Політика і культура).* Характерним для інфінітивних речень є вживання обставин *тепер, зараз*, які підкреслюють значення найближчого майбутнього: *Тепер вже час ставити питання ширше – про цілісне дослідження османської спадщини в Україні (Політика і культура). Ну а зараз кінчати другу справу (І. Кочерга).* Але «актуальність передування» може виявлятися і за значного часового проміжку між моментом мовлення і часом передбачуваної події: *Тобі через рік до університету вступати; Через тиждень їхати.* Передбачуваність подій іноді не передбачає обов'язкового зв'язку з теперішнім: *В раціон харчування таких дітей включити свіжі овочі, овочеві та фруктові пюре, кисло-молочні продукти (О.Є. Федорців). По більшості таких справ замість кримінальної відповідальності просто застосовувати штрафні санкції (Урядовий кур'єр). Андрій зрозумів, що опір ні до чого, що сили його тануть і йому вибирати або бути скаліченим і геть розчавленим, або бути сліпим, але це змагатися (І. Багрянний).* Трапляються також інфінітивні речення, які не передбачають негативного відношення суб'єкта до дії: *Нам тепер гуляти до ранку; Вам відпочивати цілий місяць; – Страшно, Маріє, за твою таку красу. Тобі сидіти в світлиці, накинути царську одіж і бути чиєюсь царицею (У. Самчук). – Ніколи не висловлюватись категорично, завжди лишати бодай вузеньку смужечку для відступу (П. Загребельний).* У більшості випадків дія представлена як небажана для суб'єкта, тобто як дія, до якої суб'єкта примушують. Значення відсутності бажання суб'єкта виконувати дію особливо чітко простежується в зіставно-протиставних конструкціях: *Ви розважалися, а приборати мені (розм.).* Потенційний суб'єкт інфінітивного речення може бути виражений формою дав. в. або такою формою, яка впливає з контексту: *– Пляжі у вас наскудні. – Та ви що! У нас пляжі на тому боці острова. Вам туди їхати (Брати Капранови). – Нам це до крові битися за справжнє життя (М. Стельмах). За князем Володимиром і я, син його, йду. Навчати народ, темнощі виганяти (П. Загребельний). Рибалка почав обережно бити її по цоках. Потім у голові стрельнуло – перенести її у салон, там тепліше (А. Кокотюха).*

Інфінітивні речення, що виражають необхідність і неминучість, об'єднує дебітивна модальність, однак семантичні відмінності між ними існують. В інфінітивному реченні, яке виражає необхідність, йдеться про те, що суб'єкт повинен діяти сам, підкоряючись внутрішньо усвідомленій повинності, а в реченнях, що виражають неминучість, зв'язок явищ є об'єктивно повинним, але причинно не усвідомленим суб'єктом [1, с. 26].

Значення необхідності та заперечення необхідності регулярно виражається за допомогою інфінітивних речень з реальною внутрішньосинтаксичною модальністю. Суб'єкт у таких конструкціях може бути конкретним або узагальненим: *– Гроші в людей, мов вода, розлиті, розлєскані. Комусь зібрати восдино, щоб побудувати храм великий. А кому ж – як не князеві (П. Загребельний). – Ви їли колись курча засмажене на вулкані? – Зізнатися, що такого я ще не їв (Брати Капранови). – Ні, якщо справді щось знайдеться, сховати – не в міліцію ж здавать (А. Кокотюха). Як заспівають півні, вставати і поспішати на всенощну (У. Самчук).*

В інфінітивних реченнях зовнішньосинтаксичне значення повинності в плані відношення висловлення до дійсності і внутрішньосинтаксичне значення повинності в плані відношення між дією і її суб'єктом зазвичай виражені інтонаційно-конструктивним способом [3, с. 154-155]. Ці значення не суміщаються, але взаємопов'язані: чим менше імперативне речення, тим чіткіше виражене в ньому внутрішньосинтаксичне значення повинності: *– Способи вдосконалення людської натури, до речі, відомі... – Шукати їх у площині соціальній (О. Гончар). – Що значить далеко? Від кого далеко? Від «Авангарду»? Не один попереду це буде «Авангард», і скрізь нам встигнути (О. Гончар). – Бондаренко? Це той, що запізнюється весь час на роботу? Що будемо робити? – Звільнити Бондаренка! (розм.).*

Речення з внутрішньосинтаксичною функцією повинності широко вживаються в науковому та офіційно-діловому стилі, у викладі теоретичних відомостей, в умовах задач, в рішеннях адміністративних і громадських органів: *Суд першої інстанції при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази в справі: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи (КПКУ – ст. 257).* Зміст імперативного волевиявлення в юридичних текстах сприймається як припис чітко визначеної дії, що не допускає ніяких різнотлумачень, а в лінгвістичному плані включає спрямованість на перетворення потенційного стану справ (прикметник потенційної модальності повинен) на реальний.

В інфінітивних реченнях із спонукальною та умовно-бажальною модальністю, що виражають значення повинності, при запереченні вживається тільки інфінітив недоконаного виду. Значення

обов'язковості виражається стверджувальними та заперечними інфінітивними фразеологізмами: – *Той момент прийде. А тим часом берегти кожну краплю сили фізичної й душевної* (І. Багрянний). Чіткіше внутрішньо-зумовлена необхідність виявляється у випадку, коли до складу структури інфінітивно-спонукальних речень входить суб'єктний член у формі дав. в. Суб'єктний детермінант може бути наявним (вираженим у дав. в, род. в., зн. в.) або імпліцитним. Уже сама схема інфінітивного речення передбачає інформацію про того, хто повинен здійснити дію або стати носієм стану, з ким повинно щось трапитися, тобто дія або стан тут завжди співвіднесені із суб'єктом. Давальний відмінок при незалежному інфінітиві вказує на особу, якій потрібно, необхідно або доведеться здійснити дію, названу інфінітивом. Форма давального відмінка не має формальних показників підмета, але в семантичному плані виявляє близькість до підмета і є вираженням суб'єкта дії [6, с. 257; 5, с. 214], хоча наявність давального суб'єкта не є структурно обов'язковим для інфінітивних речень: *Ну що ти, мамо! Тобі мовчати!* (розм.).

У реченнях, що виражають необхідність за допомогою інфінітивної форми, спостерігаються різноманітні смислові відтінки, які впливають і на структуру речення. Конструкції, які виражають думку про необхідність дії з боку когось, містять інфінітив з перехідним і форму знах. в. зі значенням прямого суб'єкта: *Ну, не хвилюйся, тепер себе і показати* (розм.); *За це тебе в тюрму відправити*.

Частки вносять в інфінітивні речення різноманітні відтінки, зокрема необхідності, дебітності, бажаності, що виражається інтонацією та часткою *б* (*би*). Це такі речення, зміст яких ніби вимагає наявності слів *треба, необхідно, потрібно*. Серед подібних речень виділяють: а) речення з основною функцією необхідності: *За ним би йти на гори високі*; б) речення, що виражають необхідність з точки зору самого мовця (часто у формі складносурядних речень з протиставним сполучником *а*): *Хорошій людині дати талант, а мені навіть* (розм.); *Нам не чекати б, а кинутися їм на допомогу* (розм.); в) речення із значенням повинності з відтінком поради або жалю: *Тобі б, Сергію, генералом бути* (розм.); *Тебе б посадити на солдатський пайок* (розм.). Інколи такі речення виражають співчуття з приводу того, що треба було б зробити і можна було б зробити, але не було зроблено: *Тобі б допомогти дитині, а не сварити її* (розм.). Хоч у таких реченнях основним значенням є значення повинності. Оскільки «необхідність», «порада»,

«співчуття» є елементами психологічно-вольової діяльності людини, то дії, які позначені в реченні, спрямовані до «особи», «суб'єкта», що є об'єктом впливу. І тому всі мають у своїй конструкції суб'єкт у дав. в., що найчастіше виражається особовим займенником. Якщо ж суб'єкт у дав. в. пропущений, то відсутній суб'єкт легко визначається контекстом в конкретній особовій, узагальнено-особовій чи неозначеній формі: *Дати йому за це* (розм.); – *Не кажи! Таких дочок ще пошукати!* (розм.). Дія, названа інфінітивом, стосується не окремої людини, а набуває функціонального значення віднесеності до узагальненої особи за наявності просторових або часових поширювачів: *Творити добро, а не сіяти ворожнечу.; До лісу відправити всіх дурнів, а ми їх людям показуємо* [2, с. 224-225].

Відтінок повинності наявний у кожному імперативному інфінітиві. Інфінітивні спонукально-дебітивні речення тісно переплітаються з інфінітивними, які виражають повинність. Перші переважно безсуб'єктні, але іноді трапляються і з суб'єктною семантикою у дав. в.: *Робіть, що кажу!* (розм.); *Все це негайно надрукувати!* (розм.); *Через кожні півгодини полоскати горло* (розм.); *Всім бути на робочих місцях* (розм.); *Через три дні зібратися в університеті* (розм.).

В українській мові функціонують експресивні інфінітивні речення, що виступають із внутрішньо-зумовленою функцією необхідності. Ними здебільшого висловлюється категоричний наказ, владна пропозиція. Оскільки інфінітив як форма наказу здатний зосереджувати в собі велику афективність, усі такі речення є емоційно напруженими й мають окличну або окличко-розповідну інтонацію. Але не всі однаково експресивні [7, с. 203]. Непоширені інфінітивні речення однослівного типу найвиразніше виявляють значення суб'єктивної необхідності: *Встати! Мовчати!*

Таким чином, функція необхідності зумовлюється об'єктивними чи суб'єктивними чинниками, які з погляду суб'єкта модальної оцінки вимагають обов'язкового перетворення потенційного в актуальне. На синтаксичному рівні функція необхідності виражається інфінітивними конструкціями. У ролі синтаксичного засобу для вираження потенційних значень інфінітивного речення виступає сама форма предиката – незалежний інфінітив у сполученні з інтонацією та частками. Результати дослідження можуть сприяти подальшому вивченню категорії потенційності як однієї з актуалізаційних категорій функціонально-семантичного поля модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П. Інфінітивні речення // Арполенко Г.П., Забеліна Н.О. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 5-65.
2. Галкіна-Федорук Е.М. Безличные предложения в современном русском языке. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1958. – 332 с.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.

4. Нарушевич-Васильєва О.В. Категорія спонукальності у прагматилістичному аспекті: Дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2002. – 170 с.
5. Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис української мови: Проблемні питання. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
6. Тимофеев К.А. Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 257-302.
7. Чабаненко В.А. Структурно-стилістичні особливості інфінітивних речень // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 201-221

Рецензенти: д.філол.н., професор О.А. Дубова,
д.філол.н., професор Т.М. Корольова

© Сікорська О.О., 2009

Стаття надійшла до редколегії 13.03.09